

УДК 159.9:355.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2026-1-5>

## ПРОФІЛАКТИКА СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

**Кириченко Андрій Володимирович,**

доктор філософії (PhD) зі спеціальності С4 – Психологія,

доцент кафедри військової психології

Національного університету оборони України

ORCID ID: 0000-0002-1333-5980

**Хілько Артем Сергійович,**

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

Національного університету оборони України

ORCID ID: 0009-0004-1579-9094

У статті досліджується проблема профілактики суїцидальної поведінки військовослужбовців Національної гвардії України в умовах бойової діяльності. Проаналізовано сучасні наукові підходи до розуміння суїцидальної поведінки як багатовимірного соціально-психологічного явища, що формується під впливом тривалого психотравмуючого впливу бойових дій, високого рівня стресу, фізичного та морального виснаження, обмеженого доступу до психологічної допомоги та домінування культури емоційної стриманості. Визначено ключові чинники ризику, серед яких психоемоційні порушення, депресивні та тривожні стани, агресивність, замкненість, схильність до ізоляції, сімейні та професійні конфлікти, негативний морально-психологічний клімат підрозділу, надмірне службове навантаження та відсутність умов для психоемоційного відновлення.

Окремо розглянуто специфіку проявів суїцидальної поведінки у військовому середовищі, зокрема поєднання високої зовнішньої дисциплінованості та професійної зібраності з внутрішнім емоційним напруженням, що ускладнює своєчасне виявлення груп ризику. Проаналізовано ефективні напрямки профілактики, до яких належать індивідуальна психологічна робота, психодіагностичне оцінювання та раннє виявлення кризових станів, організаційно-управлінські заходи, забезпечення раціонального режиму служби, ротачії та відновлення психоемоційних ресурсів, а також системна взаємодія командирів і військових психологів.

Наукова новизна роботи полягає у комплексній систематизації психоемоційних, соціально-психологічних та організаційних факторів суїцидального ризику та обґрунтуванні превентивних заходів, адаптованих до умов сучасної війни. Практична значущість дослідження проявляється у можливості використання результатів для вдосконалення системи психологічного забезпечення підрозділів, зміцнення морально-психологічної стійкості військовослужбовців, мінімізації небойових втрат та підвищення ефективності виконання службово-бойових завдань.

**Ключові слова:** негативні чинники бою, суїцидальна поведінка, бойовий стрес, посттравматичний розлад, кризовий психологічний стан, профілактика, адаптація.

**Kyrychenko Andriy, Hilko Artem. Prevention of Suicidal Behavior among Military Personnel of the National Guard of Ukraine in Combat Conditions**

The article examines the problem of preventing suicidal behavior among servicemen of the National Guard of Ukraine in combat conditions. It analyzes contemporary scientific approaches to understanding suicidal behavior as a multidimensional socio-psychological phenomenon shaped by the prolonged psychotraumatic impact of combat operations, high levels of stress, physical and moral exhaustion, limited access to psychological assistance, and a culture of emotional restraint. Key risk factors have been identified, including psycho-emotional disorders, depressive and anxious states, aggression, withdrawal, tendency to isolation, family and professional conflicts, negative moral and psychological climate of the unit, excessive workload, and lack of conditions for psycho-emotional recovery.

*The specifics of suicidal behavior in the military environment are considered separately, in particular, the combination of high external discipline and professional composure with internal emotional tension, which complicates the timely identification of risk groups. Effective prevention measures are analyzed, including individual psychological work, psychodiagnostic assessment and early detection of crisis situations, organizational and managerial measures, ensuring a rational service regime, rotation and restoration of psycho-emotional resources, as well as systematic interaction between commanders and military psychologists.*

*The scientific novelty of the work lies in the comprehensive systematization of psycho-emotional, socio-psychological, and organizational factors of suicidal risk and the justification of preventive measures adapted to the conditions of modern warfare. The practical significance of the research is manifested in the possibility of using the results to improve the system of psychological support for units, strengthen the moral and psychological resilience of military personnel, minimize non-combat losses, and increase the effectiveness of combat missions.*

**Key words:** *negative combat factors, suicidal behavior, combat stress, post-traumatic stress disorder, crisis psychological state, prevention, adaptation.*

*Профілактика суїцидальної поведінки воїнів – запорука збереження життя та зміцнення духу захисників в умовах війни*  
 Андрій Кириченко

**Вступ**

Сучасні умови ведення бойових дій, у яких беруть участь військовослужбовці Національна гвардія України, зумовлюють підвищений рівень психоемоційного напруження, хронічного стресу та травматизації особового складу. Тривале перебування в зоні активних бойових дій, безпосередня загроза життю, втрата бойових побратимів, фізичне та моральне виснаження, а також обмежені можливості повноцінного психологічного відновлення формують комплекс факторів ризику, що негативно впливають на психічне здоров'я військовослужбовців. Особливої актуальності набуває проблема суїцидальної поведінки як крайнього прояву психічної дезадаптації особистості, спричиненої впливом інтенсивних бойових стресорів та тривалого перебування в умовах російсько-української війни.

За даними міжнародних досліджень у сфері військової психології та психіатрії, інтенсивні бойові навантаження суттєво підвищують ризик розвитку посттравматичних стресових розладів, депресивних станів, тривожних розладів і зловживання психоактивними речовинами, що є предикторами суїцидальної поведінки. Для України ця проблема набуває додаткової соціальної та безпекової значущості в умовах повномасштабної збройної агресії, коли психологічна стійкість особового складу безпосередньо впливає на боєздатність підрозділів і виконання службово-бойових завдань [6; 7].

**Матеріали та методи**

Матеріалами дослідження стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі військової психології, психіатрії та суїцидології, присвячені проблемі суїцидальної поведінки військовослужбовців в умовах екстремальної та бойової діяльності. Теоретико-методологічну основу становлять положення О. Колесніченка, Я. Мацегори, І. Приходька С. Чижевського та ін., у якій суїцидальна поведінка розглядається як наслідок соціально-психологічної дезадаптації особистості військовослужбовця під впливом бойового стресу, посттравматичних розладів та виснаження адаптаційних ресурсів [6; 7].

У процесі дослідження також опрацьовано наукові підходи, представлені у працях В. Мозальова та Р. Власенка, де проаналізовано соціально-психологічні чинники суїцидального ризику в умовах безпосереднього ведення бойових дій, а також визначено напрями його профілактики з урахуванням ролі командного впливу, морально-психологічного клімату підрозділу та системи раннього виявлення кризових станів [2].

Методологічне підґрунтя дослідження доповнюють теоретичні положення суїцидології, викладені у працях І. Мудренка та С. Саржевського, у яких систематизовано понятійно-категоріальний апарат, класифікації, форми та стадії суїцидальної поведінки, а також

розкрито психологічні та психопатологічні механізми її формування [4]. Практично значущими для формування профілактичних рекомендацій стали також напрацювання М. Момота стосовно психологічних чинників схильності військовослужбовців до суїцидальних проявів в умовах службово-бойової діяльності [3].

Що стосується зарубіжних науковців, дослідження проблеми суїцидальної поведінки активно проводяться в країнах НАТО як у клінічній, так і в епідеміологічній площині. Зокрема, американський психолог Едвін С. Шнайдман (*Edwin S. Shneidman*) був одним із перших дослідників сучасної суїцидології, розробив концепцію “*psychache*” (внутрішній психологічний біль) та заснував Американську асоціацію суїцидології. Маделін Гулд (*Madelyn Gould*) здійснила численні дослідження суїцидальної поведінки серед молоді, аналізуючи фактори ризику та ефективність кризових гарячих ліній. Психолог Майкл Д. Анестіс (*Michael Anestis*) вивчає емоційні та поведінкові механізми ризику суїциду, а американська психологиня Барбара Стенлі (*Barbara Stanley*) розробила практичну методіку втручання у планування безпеки (*Safety Planning Intervention*), яка передбачає створення спільного з пацієнтом письмового плану дій для зниження ризику суїцидальної поведінки.

У Європі видатними є роботи голландського психолога Рене Дікстра (*René Dijkstra*), який заснував Міжнародну академію досліджень самогубств (*International Academy for Suicide Research*), а шведська психіатриця Марі Осберг (*Marie Åsberg*) відкрила взаємозв'язок між низьким рівнем серотоніну та ризиком суїцидальної поведінки. Крім того, міжнародні наукові групи, такі як Лабораторія самогубств і психічного здоров'я (Каролінський інститут, Стокгольм) (*Suicide and Mental Health Lab (Karolinska Institutet)*) під керівництвом Володимира Карлі (*Vladimir Carli*) та Герґе Гадлачкі (*Gergö Hadlaczky*), а також група Марі Далін (*Marie Dahlin*) досліджують біопсихосоціальні детермінанти суїциду, фактори ризику та міжкультурні аспекти профілактики. Ці дослідження формують теоретичну і практичну базу міжнародної суїцидології та слугують орієнтиром для розробки превентивних програм у країнах НАТО [10–13].

У дослідженні використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: аналіз, синтез, узагальнення та систематизацію наукових джерел; порівняльний аналіз підходів до профілактики суїцидальної поведінки у військовому середовищі; структурно-функціональний аналіз організації психологічного забезпечення в умовах бойових дій. Застосування зазначених методів дало змогу визначити сукупність найбільш дієвих заходів запобігання суїцидальній поведінці військовослужбовців Національної гвардії України в умовах бойової обстановки.

### Результати

У сучасній психології суїцидальна поведінка розглядається як складне багатовимірне явище, що формується під впливом поєднання особистісних, соціальних, психологічних та ситуаційних чинників. В умовах російсько-української війни суїцидальна поведінка військовослужбовців Національної гвардії України набуває специфічних рис, обумовлених тривалим перебуванням у стані бойового стресу, постійною загрозою загибелі та необхідністю діяти в умовах невизначеності, раптовості та в різних інших напружень [6; 7; 9].

Бойові дії супроводжуються інтенсивним психотравмуючим впливом: спостереженням смерті та поранень колег по зброї, необхідністю застосування летальної сили, переживанням почуття провини за втрати, а також постійним очікуванням небезпеки. Ці фактори виснажують адаптаційні ресурси психіки та сприяють формуванню дезадаптивних реакцій, серед яких особливе місце посідає суїцидальна поведінка.

Суїцид у бойових умовах не є раптовим або випадковим актом. Як правило, він є завершальним етапом тривалого внутрішнього процесу, пов'язаного з відчуттям безвиході, втраченою контролю над власним життям та неможливістю подальшого психологічного існування. Для військовослужбовців цей процес ускладнюється різними обмеженнями, зокрема обмеженим доступом до психологічної допомоги та домінуванням культури емоційної стриманості.

Крім того, умови цієї війни посилюють екзистенційний вимір суїцидальної поведінки. Воїн стикається з питаннями сенсу життя, смерті, відповідальності та власної цінності в умовах тотального насильства. За відсутності належної психологічної підтримки ці питання можуть трансформуватися у стійкі суїцидальні установки. Наукові дослідження підкреслюють, що така поведінка не є випадковою або імпульсивною, а виступає закономірним результатом тривалої соціально-психологічної дезадаптації особистості [2–9].

Суїцид у бойових умовах слід розглядати як крайню форму реагування на психологічну кризу. Наукові дослідження підкреслюють, що основною причиною суїцидальної поведінки є соціально-психологічна дезадаптація, яка виникає під впливом гострих психотравмуючих ситуацій та порушення взаємодії особистості з найближчим соціальним оточенням. В умовах війни така дезадаптація посилюється ізоляцією, обмеженням соціальних контактів та постійною загрозою життю, що створює сприятливі умови для формування стійких суїцидальних установок [1; 3; 6].

Особливістю суїцидальної поведінки військовослужбовців Національної гвардії України є поєднання високого рівня зовнішньої дисциплінованості з внутрішнім емоційним напруженням. Як зазначається у наукових дослідженнях, суїцидент не боїться смерті, а боїться життя, яке стає для нього нестерпним. В умовах бойових дій це внутрішнє протиріччя часто маскується під зовнішню витримку та професійну зібраність, що ускладнює своєчасне виявлення ризику [6; 7].

До загальних складових суїцидальної поведінки належать психотравмувальний вплив оточення, особистісні особливості, психопатологічні розлади та соціально-демографічні чинники. Отже, стає очевидним, що до самогубства військовослужбовців може призвести широкий спектр факторів. У умовах бойових дій більшість із цих чинників впливають на психологічний стан особи значно інтенсивніше, ніж у мирний час, що підвищує ризик формування дезадаптивних і суїцидальних реакцій.

Причини суїцидальної поведінки військовослужбовців мають багатофакторний характер. До найпоширеніших соціально-психологічних чинників належать проблеми особистого життя, втрата близьких, самотність, сімейні конфлікти, а також професійні невдачі та конфлікти у службовій сфері. Наукові дослідження підкреслюють, що не існує єдиної причини, через яку військовослужбовець позбавляє себе життя; усі фактори діють у комплексі, формуючи сприятливе середовище для розвитку суїцидальних установок [3; 6; 7].

Важливе місце серед чинників суїцидального ризику займають психічні та психоемоційні порушення. Як зазначено у науковій літературі, серед військовослужбовців – учасників бойових дій – часто спостерігаються підвищена тривожність, замкненість, агресивність, роздратованість та прагнення до усамітнення, що може свідчити про наявність посттравматичного стресового розладу або порушення соціальної адаптації. У поєднанні з бойовим досвідом ці психоемоційні особливості значно підвищують ймовірність формування суїцидальних намірів [7; 9].

Отже, суїцидальна поведінка військовослужбовців Національної гвардії України в умовах російсько-української війни формується як наслідок тривалого накопичення психотравмуючих факторів, які поступово виснажують адаптаційні ресурси особистості та призводять до розвитку відчуття безвиході.

Запобігання суїцидальній поведінці – це система заходів, спрямованих на зниження ризику суїцидальних проявів, підтримку психічного здоров'я та покращення адаптаційних ресурсів особистості. Вона включає раннє виявлення груп ризику, психологічне консультування, психотерапевтичні втручання, соціальну підтримку, навчання навичкам подолання стресу та створення безпечного середовища.

В умовах бойових дій запобігання суїцидальній поведінці потребує комплексного та системного підходу, що поєднує індивідуальну психологічну роботу, організаційні заходи та активну участь керівного складу. Наукові джерела підкреслюють, що попередження небойових втрат внаслідок самогубства є одним із пріоритетних завдань військових психологів [7].

Індивідуальна психологічна робота з військовослужбовцями групи ризику має бути спрямована насамперед на зниження рівня психоемоційної напруги, відновлення відчуття психологічної безпеки та зміцнення адаптаційних ресурсів особистості. Вона включає оцінку психічного стану, виявлення симптомів тривоги, депресії та посттравматичного стресового розладу, а також навчання навичкам ефективного подолання стресових ситуацій.

Коректність, делікатність та високий професіоналізм у роботі з кризовою особистістю забезпечують максимальну ефективність профілактики суїцидального ризику. Особливе значення має створення умов, за яких військовослужбовець не боїтиметься звертатися по психологічну допомогу, що передбачає формування атмосфери довіри, конфіденційності та підтримки.

Крім того, індивідуальна робота повинна враховувати особливості бойового досвіду та психологічні наслідки тривалого перебування у стресових ситуаціях, що дозволяє своєчасно виявляти дезадаптивні реакції та запобігати розвитку стійких суїцидальних установок [2; 6].

Суттєву роль у профілактиці суїциду відіграє своєчасне виявлення осіб із підвищеним рівнем суїцидального ризику. Одним із ефективних напрямів такої роботи є застосування психодіагностичних методик і комплексних скринінгових програм, що дають змогу прогнозувати ймовірність суїцидальних дій, визначати інтенсивність суїцидальної мотивації та виявляти приховані кризові стани.

Використання валідних психодіагностичних інструментів дозволяє не лише оцінити поточний психологічний стан військовослужбовця, а й своєчасно розпізнати дезадаптивні тенденції, які можуть набути суїцидальної спрямованості. Особливої актуальності такі заходи набувають в умовах війни (збройних конфліктів), коли рівень психоемоційного навантаження істотно зростає, а ризик психологічного зриву під впливом тривалого бойового стресу значно підвищується.

В цих умовах командири підрозділів відіграють ключову роль у системі профілактики суїцидальної поведінки військовослужбовців, оскільки саме стиль керівництва, морально-психологічний клімат у підрозділі та характер міжособистісних взаємин істотно впливають на психоемоційний стан особового складу. Від рівня довіри між командиром і підлеглими, відкритості комунікації та здатності своєчасно реагувати на ознаки психологічного неблагополуччя значною мірою залежить ефективність превентивних заходів.

Ігнорування психологічних труднощів військовослужбовців, формальне ставлення до їхніх переживань або недостатня увага до морально-психологічних аспектів служби в поєднанні з тривалим впливом бойового стресу сприяють посиленню дезадаптивних реакцій і підвищують ризик формування суїцидальних намірів. Водночас підтримувальний стиль керівництва, заснований на повазі, відповідальності та особистому прикладі, виступає важливим захисним чинником у запобіганні суїцидальній поведінці.

Одним із ключових напрямів профілактичної діяльності є систематичне спостереження за поведінковими та емоційними проявами військовослужбовців. Раптові зміни в емоційному стані, зниження соціальної активності, замкненість, підвищена дратівливість або, навпаки, апатія можуть свідчити про формування кризового психологічного стану. Такі ознаки потребують уважного аналізу та своєчасного реагування з боку командування.

У подібних випадках доцільним є ініціювання індивідуальної довірливої бесіди або залучення військового психолога. Водночас важливо уникати формального, оціночного чи репресивного підходу, оскільки він може посилити ізоляцію військовослужбовця та знизити його готовність до співпраці. Підтримувальна комунікація, орієнтована на розуміння та допомогу, виступає важливим чинником запобігання подальшому загостренню кризових проявів [1; 2; 6].

Особливої уваги у системі профілактики суїцидальної поведінки потребує стиль спілкування з особовим складом. Комунікативна взаємодія в умовах бойових дій має суттєвий вплив на психоемоційний стан військовослужбовців. Припинення гідності, психологіч-

ний тиск, публічні зауваження або демонстративна критика здатні посилювати внутрішню напругу, сприяти формуванню почуття безпорадності та підвищувати рівень суїцидального ризику.

Натомість підтримувальний, коректний і водночас вимогливий стиль керівництва сприяє формуванню довіри, взаємоповаги та відчуття психологічної безпеки у підрозділі. Поєднання дисциплінованості з емпатійністю та відповідальністю створює умови для своєчасного виявлення кризових станів і знижує ймовірність розвитку дезадаптивних реакцій.

Важливим елементом профілактики суїцидальної поведінки є системна взаємодія командирів із військовими психологами. Узгодженість дій, виконання психологічних рекомендацій, участь у спільних профілактичних заходах та постійний обмін інформацією щодо психоемоційного стану особового складу забезпечують цілісність превентивної роботи.

Така координація дозволяє своєчасно виявляти військовослужбовців групи ризику, оперативно реагувати на ознаки психологічної дезадаптації та мінімізувати ймовірність формування суїцидальних намірів. Водночас інтеграція психологічної складової в управлінську діяльність підрозділу сприяє зміцненню морально-психологічної стійкості особового складу в умовах бойових дій.

Важливим елементом профілактики є системна взаємодія командирів із військовими психологами. Виконання психологічних рекомендацій, участь у профілактичних заходах та обмін інформацією щодо психоемоційного стану особового складу дозволяють своєчасно виявляти військовослужбовців групи ризику та знижувати ймовірність суїцидальних проявів.

Крім того, важливим напрямом профілактичної діяльності є раціональна організація служби в умовах бойових дій. Надмірне службове навантаження, дефіцит повноцінного відпочинку, тривале перебування в районі виконання бойових завдань без своєчасної ротації негативно позначаються на психічній стійкості військовослужбовців та сприяють виснаженню їхніх адаптаційних ресурсів.

Раціональне планування службової діяльності, забезпечення можливостей для психологічного відновлення, дотримання режиму відпочинку та підтримка соціальних зв'язків виступають важливими чинниками збереження життя, зміцнення психічного здоров'я й підтримання психологічної готовності особового складу до виконання бойових завдань.

Важливим напрямом профілактики суїцидальної поведінки є також удосконалення умов проходження служби в бойових умовах. Зниження рівня професійного стресу, забезпечення своєчасної ротації, можливість підтримувати регулярний зв'язок із родиною та створення умов для відновлення психоемоційних ресурсів сприяють істотному зменшенню суїцидального ризику серед військовослужбовців.

Суїцидальні випадки в умовах цілодобового спільного проживання не лише мають трагічні індивідуальні наслідки, але й деморалізують особовий склад, порушують психологічну рівновагу колективу та негативно позначаються на бойовій готовності підрозділів. У зв'язку з цим покращення організаційно-службових умов слід розглядати як невід'ємний елемент системної профілактики суїцидальної поведінки.

### Висновки

Отже, профілактика суїцидальної поведінки військовослужбовців Національної гвардії України в умовах бойової діяльності є комплексною, багаторівневою системою цілеспрямованих психологічних, організаційних та управлінських заходів, спрямованих на збереження життя, підтримання психічного здоров'я та забезпечення морально-психологічної стійкості особового складу. Вона включає:

*по-перше*, індивідуально-психологічний напрям, що передбачає своєчасне виявлення військовослужбовців групи ризику, застосування психодіагностичних методик, надання психологічної допомоги, формування навичок подолання стресу та відновлення адаптаційних ресурсів особистості;

*по-друге*, організаційно-управлінський напрям, який охоплює створення сприятливого морально-психологічного клімату в підрозділах, підтримувальний і водночас вимогливий стиль керівництва, системну взаємодію командирів із військовими психологами, а також недопущення формального чи репресивного підходу до осіб із ознаками кризового стану;

*по-третє*, удосконалення умов проходження військової служби, що включає раціональне планування навантаження, забезпечення ротації, можливості повноцінного відпочинку та підтримання соціальних зв'язків, створення умов для психологічного відновлення в періоди між виконанням бойових завдань.

Ефективна профілактика суїцидальної поведінки в умовах війни можлива лише за умови поєднання особистісно орієнтованої психологічної підтримки з системними управлінськими рішеннями та належною організацією служби, що в сукупності сприяє зміцненню психічної стійкості військовослужбовців і підтриманню боєздатності підрозділів.

### Література:

1. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Корня Л.В. Психологічна оцінка суїцидального ризику у військовослужбовців. Методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ. 2019. 206 с.
2. Мозальов В.С., Власенко Р.О. Соціально-психологічні чинники та напрями запобігання суїцидальної поведінки військовослужбовців в бойових умовах. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. 75(5). С. 72–77. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-75-5-72-77>
3. Момот М. А. Психологічні чинники схильності до суїцидальної поведінки військовослужбовців Збройних Сил України. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024, (3). С.55–60. DOI: <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-3-8>
4. Мудренко І. Г. Суїцидологія : конспект лекцій. Суми : Сумський державний університет, 2022. 76 с.
5. Превентивні психофізіологічні заходи з попередження розвитку дизадаптації у військовослужбовців (невротичних та психічних розладів, пресуїцидальних форм поведінки) в умовах воєнного конфлікту та після його завершення: метод. реком. / Швець А.В., Коваль О.В., Лук'ячук І.А., Іванцова Г.В., Чайковський А.Р. Київ : «МП Леся». 2016. 80 с.
6. Профілактика самогубств серед військовослужбовців Національної гвардії України: практ. посіб. / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько, С. О. Чижевський; за ред. проф. І. І. Приходька. Харків : НАНГУ. 2020. 116 с.
7. Психологія суїцидальної поведінки військовослужбовців: монографія / Я. В. Мацегора, О. С. Колесніченко, І. І. Приходько та ін. Харків : НА НГУ. 2021. 363 с.
8. Саржевський С. Н. Суїцидологія : навч. посіб. Запоріжжя : Запорізький державний медичний університет, 2020. 87 с.
9. Федоренко Р. П. Психологія суїциду: навч. посіб. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки. 2011. 260 с.
10. Bryan, C. J., Bryan, A. O., Roberge, E., Leifker, F. R., & Rozek, D. C. (2018). Moral injury, posttraumatic stress disorder, and suicidal behavior among National Guard personnel. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 10 (1), P. 36–45. DOI: <https://doi.org/10.1037/tra0000290>
11. Chávez Hernández A., Leenaars A. Edwin S Shneidman y la suicidología moderna. *Salud Mental*. 2010. Vol. 33, No. 4. pp. 355–360. URL: <https://www.scielo.org.mx/pdf/sm/v33n4/v33n4a8.pdf> (дата звернення: 16.02.2026).
12. U.S. Department of Veterans Affairs. National Veteran Suicide Prevention Annual Report 2023. Washington, DC: U.S. Department of Veterans Affairs, 2023. 78 p.
13. U.S. Department of Defense. Department of Defense releases its Annual Report on Suicide in the Military for Calendar Year 2023. URL: <https://www.war.gov/News/Releases/Release/Article/3964785/department-of-defense-releases-its-annual-report-on-suicide-in-the-military-for/> (дата звернення: 12.02.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 11.05.2026